

LÄTI TALUPOEG ASTUB KIRJANDUSVÄLJALE

Läti rahvusliku kirjanduse süünd kunstiajastu vaimust

THOMAS TATERKA

Läti rahvusliku kirjanduse rajajaks peetakse pimedat Indriķist (1783–1828). Ta on esimene läti rahvusest luuletaja, kelle nimi on teada, ja ühtlasi esimene lätlane, kelle nime all ilmub raamat.

Kanoonilise tõlgenduse järgi tähendab Indriķise ootamatu esilekerkimine 1806. aastal, et läti kunstluule, mille viljelemine oli seni vaid Baltikumis elavate sakslaste pärusmaa, vabaneb „võõra hoole alt” (Bērziņš 1930: 358–382) ja läheb aegamööda lätlaste kätte. Sellele tõlgendusele pani aluse Karl Gotthard Elverfeld (1756–1819), Indriķise avastaja ja patroon, kes tutvustas 1806. aasta veebruaris teda esimest korda saksa publikule (Elverfeld 1806a). 1807. aastal kirjutas ta Indriķisest läti kalendris ning seejärel põhjalikumalt tolle luulevihiku eessõnas (Elverfeld 1806b; 1806c). Elverfeldist lähtuv kirjanduslugu kujutaks Indriķist umbes niimoodi: Kuramaal Apriķis elas varakult pimedaks jäänud noor pärisorjast talupoeg Indriķis, kes teenis oma igapäevast leiba külarätsepa ja -kingsepana. 1806. aastal jäi kooliharidusest puutumata mehe eriline andekus silma kohalikule kihelkonnapastorile Elverfeldile¹, kes tutvustas teda kirjandusavalikkusele, ja kutsudes üles tellima selle „läti loodusluuletaja” luuleraamatut, aitas kindlustada tema positsiooni kohalikus kirjandusilmas². Sõnum tärkavast läti kirjandusest jõudis vahendajate kaudu kiiresti ka Saksamaa lehtedesse ning Berliini kaudu laia maailma.³

Siinne kirjutis jutustab Indriķisest teistsuguse loo, võttes arvesse tolleaegset saksa kirjandus- ja kunstiteooriat, Venemaa Läänemereprovintside kirjanduselu ning Baltimaades 1800. aastail käibinud diskursse. Nimelt jäävad ortodoksses versioonis varju Indriķise esilekerkimise eeldused, mis tulevad ilmsiks niipea, kui pöörata pilk läti luuletajalt selle avastajale Karl Gotthard Elverfeldile ning vaadata teda omakorda mitte kui Indriķise patrooni, vaid kui 1804. aastal ilmunud „Rõõmu raamatu” („Lihgsmibas Grahmata”) (Elverfeld 1804a) autorit. „Rõõmu raamat” ei kujuta endast lihtsalt lätlastele mõeldud tekstide kogumikku, mis sisaldab nii Schilleri luuletuse „Ood

¹ Karl Gotthard Elverfeldi kohta vt Allgemeines 1827, I: 494–497. Elverfeldi tegevust Indriķise tutvustamisel leksikoniartiklis ei mainita, samuti pole sellest juttu Elverfeldi poja Karl Johann Friedrich Elverfeldi (1781–1851) kirjutatud nekroloogis, vt Elverfeld 1820: 3–20.

² Raamatu alguses on ära toodud abonentide nimistu, kokku 1200 nime, kellest lõvi-osa moodustasid sakslased. Raamatut trükiti 2400 eksemplari. 1808. aastal oli vabamüügis saadaval ligi 1000 eksemplari, 1819. aastal 800 ringis. Teine väljaanne osutus vajalikuks 1862. aastal (Šiško, Apinis 1999: 251). Võrdluseks olgu mainitud, et aasta varem ilmus ajakirjas Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Rußland Johann Friedrich von Recke üleskutse, leidmaks tellijaid tänaselt vaatepunktilt tähtsaima tolle aja baltisaksa luuletaja Casimir Ulrich Boehlendorffi luulekogule, mis vähese huvi tõttu jäi välja andmata (Wöchentliche... 1805, I: 24–27).

³ Vt selle kohta Taterka 1997.

rõõmule”⁴ tõlget kui ka „esimest lätikeelset algupärast luuletust”. Tegu on hoolikalt komponeeritud tervikuga, mille tähendus selgub alles üksikute tekstide koosmõjus. Tegelikult on „Rõõmu raamat” esimene lätikeelne luulekunsti õpetus.

Edasi tuleb küsida, millisesse kirjandus- ja kultuuriajaloolisesse konteksti „Rõõmu raamat” asetub. Läti kirjanduse ajalugu puudutav sekundaarkirjandus paigutab „Rõõmu raamatu” kõhklemata samasse ritta Gotthard Friedrich Stenderi (1714–1796) teoste ning paljude teiste XVIII sajandi keskel ja hiljemgi ilmunud ilmalike kirjatükkidega, mille Kuramaa ja Liivimaa saksa soost pastorid kirjutasid „armsatele lätlastele” rahvaalgustuslikul eesmärgil. Esmapilgul paistab, et Elverfeldi teos sobib tõepoolest ideaalselt sellesse traditsiooni. Lähemal vaatlusel ilmnevad aga probleemid. Esiteks ei ole Baltimaade valgustusel kohta „mittesakslastele” mõeldud luulekunsti õpetustel. Nende eest mõtleb ja luuletab rahvaalgustaja ehk siis reeglina saksa soost pastor ise. Talupoeg peab saama luulest innustust, kuid mingil juhul ei tohi ta ise luuletada.⁵ Pealegi on rahvaalgustajatel oma arusaam talupoja lugemisvara kasulikkusest ja seda mitte üksnes Baltikumis: „Töörõõm on tähtsam kui kirjutamis- ja lugemisrõõm” (Wittmann 1973: 155). Teiseks jätkaks seesugune lähenemine tähelepanuta seiga, et 1804. aastaks oli Elverfeld juba loobunud valgustusaja postulaatide tingimusteta tunnustamisest. XIX sajandi algusaastail ütles Elverfeld avalikult lahti mõnest valgustusliku ratsionalismi põhitõest.⁶ Veel 1793. aastal propageerib Elverfeld „Filosoofiliste uurimuste” pealkirja all ilmunud kirjutistes lausa koolipoisiliku agarusega valgustuslike meeliskujutelmi. Kõige selgemalt tuleb see esile valgustatud pastori ja mõisniku dialoogis „Talupoegade valgustamisest”. Ka ülejäänud tekstid peegeldavad „tõelise valgustuse” inimesekäsitust ja piiratud õpetamisindu, väljendades kindlat usku mõistuse vabastavasse jõudu, pidades moraali kogu mõistuspärase tegevuse eesmärgiks⁷, kiites kirjandust valgustuslike maksimide ja vaadete edasiandmiseks sobiva vahendina (Elverfeld 1793: 97–121) ning jättes talupoegade hariduskaanonist täielikult välja esteetilise, kirjandus- ja kunstihariduse (Elverfeld 1793: 4, 177–179, 188). Hariduse kitsendamist

⁴ Elverfeldi tõlkes „Rõõmu laul” („Lihgsmibas dsesma”). Tegemist on Schilleri luuletuse esimese teadaoleva tõlkega läti keelde. Elverfeldi eeskujul proovisid selle luuletuse kallal kätt ka kaks tema Kuramaa ametivenda, Jakob Florentin Lundberg ja Karl Friedrich Hugenberger (Peterson 1934: 286). Schilleri luuletuste tõlked kuuluvad kaua aega baltisaksa rahvaalgustajate ja teiste „rahvakeeli” ehk läti ja eesti keelt oskavate haritlaste meeliskujutelmu hulka. Seesugused tõlked pidid näitama, kas talupojakeeled on juba piisavalt küpsed ja kõlbavad kõrgema hariduse andmiseks. (Esimesed eestikeelsed „Rõõmu laulu” tõlked ilmuvad 1813. aastal: „Rõõmu kitus” Otto Reinhold von Holtzi tõlkes „Eesti-Ma Rahva Kalendris... 1814 Aasta peäle” ja „Laul rõõmu üle” Jakob Wilhelm Reinhold Everthi tõlkes ajakirjas Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache II (1813), lk 120–125. Vt Salu 1968 ja 1970. – *Toim.*)

⁵ Veel 1830. aastal kutsub nime B-r kasutatav arvustaja asjatult Läti Kirjanduse Seltsi üles avaldama „üksnes lätlaste kirjutatud vanemaid või uuemaid luuletusi.... See aitaks üksjagu paremini mõista keele iseärasusi; ja milliseks julgustuseks oleks lätlastele ise luuletada” (*Literärischer Begleiter des Provinzialblattes* 1830: 84b).

⁶ Elverfeldi vaadete muutumise kohta vt Elverfeld 1820: 3–20 ning järgnevalt viidatud Karl Gotthard Elverfeldi artikleid ja retsensioone.

⁷ „Tõeline valgustus, maailma õnn, on mulle, sestsaadik kui õppisin sellest õigesti mõtlema, väga südamelähedane. Selle ainus eesmärk on õpetada inimesi mõistuspäraselt mõtlema ja tegutsema ja igäüht tema seisuses kasulikult tegutsema: ja nõnda on kahtlemata just moraal tõelise valgustuse alus” (Elverfeld 1793: 4).

pooldasid ka teised toleaeagsed saksa literaadid ja pastorid, sealhulgas Stender. Valgustaja *par excellence* Adolph von Knigge märgib aga oma teoses „Inimestega ümberkäimisest” järgmist: „On kiiduväärt ja kasulik õpetada talupoegi korralikult kirjutama, lugema ja arvutama. Pista neile aga valimatult pihku igasuguseid raamatuid, lugusid ja jutukesti, harjutada neid ideedemaailmaga, näidata neile, millises armetus olukorras nad viibivad, kuigi seda pole võimalik muuta, külvata neisse liigse valgustamisega rahulolematust, õpetada neid filosoferima... – see ei kõlba tööpoolest kuhugi” (Wittmann 1973: 158). Reinhard Wittmann nimetab niisugust lähenemist „täiesti ebaküpse maarahva rangelt autoritaarseks lugemiskasvatuseks” (Wittmann 1973: 159).

Nii ei pea ka esimese Kuramaa pärisoristele talupoegadele suunatud poeetika hilisem autor 1793. aastal kirjanduse ja kunstide rolli talupoegade hariduskaanonis veel sugugi oluliseks. Seevastu arvab aga Elverfeld pärast oma transtsendentaalfilosoofia vaimus toimunud pöördumist, et luule on samaväärne religiooniga ja sellest vaevu eristatav (Elverfeld 1806d; 1807a) – ning seda võib pidada juba romantismi postulaadiks. Olles ümber hinnanud kunsti ja luule tähenduse, seab Elverfeld kahtluse alla ka seisukoha, mille järgi vaid mõistus on inimese vaimujõu väljendus (Elverfeld 1807a). 1800. aasta paiku loobub Elverfeld ratsionalistliku filosoofia arusaamast, et parim viis inimese õilistamiseks on mõistuspärane õpetus, samuti loobub ta sellega kaasnevast taotlusest määratleda kõiki küsimusi moraali kaudu. Ratsionalismi asemel pöördub Elverfeld transtsendentaalfilosoofia poole, esialgu Johann Gottlieb Fichte ja seejärel Friedrich Wilhelm Joseph Schellingi taktikepi all. Ta nägi tõsist vaeva, et mõista Schellingi 1800. aastal ilmunud teost „Transtsendentaalse idealismi süsteem”, mis kulmineerub „esteetilise kaemuse” ülistusega. Tähendus, mille Schelling omistab kunstile – „filosoofia ainsale tõelisele ja igavesele tööriistale ning asitõendile” –, erineb oluliselt selle rollist valgustuslik-kriitilises filosoofias: „Filosoofia jõuab küll kõige kõrgemani, kuid ta viib sellesse punkti vaid tükikese inimest. Kunst viib sinna, niisiis kõige kõrgema tunnetamiseni aga *terve inimese*, niisugusena nagu ta on, ning sellel põhinebki kunsti igavene erilisus ja ime” (Schelling 1979: 274, 272).

Lugedes Schillerit ja Schellingit, jõudis Elverfeld tõdemuseni, mis muutis põhjalikult tema vaateid läti talupoegade harimisest. Lisaks saatis ta 1801. aastal ka oma poja romantikute rüppe ehk Jenasse filosoofiat tudeerima (Allgemeines 1827, I: 497 jj). Jenas õpetasid tollal nii Hegel, Schiller, vennad Schlegelid kui ka Schelling⁸ ning just sealt sai alguse uus esteetiline doktriin (Heine 1985: 23). Elverfeldi otsustav ärapöördumine valgustuslikust mõistuseusust ning kaasaja saksa esteetilis-filosoofilise diskursi omaksvõtt muutis täielikult tema arusaama maailmast ja inimesest. Ühtlasi muutus kardinaalselt Elverfeldi suhtumine läti talupoegadesse ja nende „õilistamise”. 1804. aastal ei arva Elverfeld enam, et talupoegade harimisel tuleb silmas pidada riiklikku kasu. Samuti ei poolda ta seisukohta, et talupoega tuleb harida tema olukorra ja ettemääratud eksistentsi (Schiller 1961: 52) tarvis ehk kindistades tema sotsiaalset rolli. Ka talupoega tuleb harida kui isiksust, taotledes inimloomuse totaalsust, mis on igas indiviidis olemas ja mida võib „kõrgema kunstiga” taastada (Schiller 1961: 33, 52). Seega peab Elverfeld nagu

⁸ On võimalik, et Karl Johann Friedrich Elverfeld kuulus 1802–1803 filosoofiatudengina Schellingi kursust kunsti filosoofiast ning 1802. aastal tema ettekandeid „Akadeemiliste õpingute meetodist”.

Schillergi hariduse eesmärgiks puhast, ideaalset inimest (Schiller 1961: 18) oma totaalsuses (Schiller 1961: 33). Kuid Elverfeldi jaoks ei muutunud üksnes hariduse eesmärk, muutusid ka vahendid ja selle saavutamise viisid. Puhtinimlik haridus saab teoks esteetilise kasvatuse kaudu. Kui 1793. aastal oli Elverfeld kaunid kunstid talupoja haridusest põhimõtteliselt kõrvale jätnud, siis aastal 1806 on ta saksa kunstiajastu juhtfiguuride Schellingi ja Schilleri mõjul veendunud, et just kunsti kaudu saab harida terveid rahvaid (Elverfeld 1806d: 405).⁹ Elverfeldi vaated on saanud mõjutusi ka saksa romantismi universaalpoeesia teooriast ning Schilleri 1790. aastatel kirja pandud kunstiantropoloogiast. Need kaks doktriini on „Rõõmu raamatu” varjatud alltekstid. Paraku jäid nad Läänemereprovintides sisuliselt mõjuta. Siin oli nii ülioranget moraali järgivas teoloogias ning kooliõpetuses kui ka kunstipraktikas valitsev valgustuslik meelsus. Tsaari-Venemaa Balti provintside kunstiajastu tooni ei andnud, kui mitte arvestada mõnda üksikut erandit, kelle hulka Elverfeld kahtlemata kuulus. Sellele viitavad nii „Rõõmu raamat” kui ka Elverfeldi tegevus Indriķise tutvustamisel ja tema raevukas arvustus 1806. aastal ilmunud Kuramaa lauluraamatule, samuti asjaolu, et ta asus Läänemereprovintides põlatud Fichte ja Schellingi transtsendentaalfilosoofia kaitsele (Elverfeld 1806d).

Transtsendentaalfilosoofia konteksti tuleb esile tõsta muu hulgas seetõttu, et Elverfeld ise püüdis seda „Rõõmu raamatu” kuulutuses (Elverfeld 1804b) pigem varjata. Reklaamtekstina on see adresseeritud aadelkonnale, kes suhtus talupoegade harimisse teatava umbusuga ning keda tuli ometi veenda seda kummalist raamatut oma alamatele soetama. Seepärast ei tulnud Elverfeldil arvesse võtta üksnes läti talupoegade mõistmisvõimet, vaid ka praktiliste huvidega saksa mõisnike ootusi. Rahvavalgustuslik argumentatsioon sobis siinkohal Elverfeldile suurepäraselt kattevarjuks. Õigem oleks aga näha „Rõõmu raamatus” katset tutvustada Kuramaa talupoegadele lihtsas vormis Schilleri autonoomiaesteetikat ja Schellingi kunstimetafüüsikat. Elverfeldi teos ei olnud seejuures sugugi, nagu talle mõnitavalt ette heideti, abstraktne mõttemäng ega talupoega ülehindav kunstiõpetus (Elverfeld 1807b: 330, 333). Vastupidi, see oli didaktiliselt vormistatud esteetiline praktika, mis kutsus üles oma eeskujuga järgima (Elverfeld 1806d: 412).

Kõige paremini eristuvad „Rõõmu raamatu” seisukohad valgustuslikest arusaamadest aga võib-olla hoopiski seeläbi, mis temas võrdluses Balti rahvavalgustuse pealiiniga puudub. Kõigepealt puudub tal mis tahes religioosne sisu. Samuti ei sea ta harjumuspäraselt eesmärgiks maarahva „meeleparandust” moraalilugemise või praktiliste õpetussõnade mõjul. Ka ei püüa raamat vahendada talupoegadele entsüklopeedilisi teadmisi, mida Elverfeld „Filosoofilistes uurimustes” veel nii tähtsaks pidas. Üldse tekib „Rõõmu raamatut” lugedes mulje, et see asine sisu, mis oli Stenderile ja tema jüngritele põhiline,¹⁰ ei oma Elverfeldi jaoks erilist tähtsust. Olulised on seevastu keele- ja kirjandusvormid ning üleskutse nende üle mõtiskleda. Kasutades veel kord Schilleri mõisteid, ei soovi Elverfeld ergutada lugejas mitte ainelist ega asist,

⁹ Kunstiajastuks (*Kunstperiode*) nimetas Heinrich Heine poleemiliselt nn Goethe-aega (1770–1830) saksa kultuuris, eriti klassikat ja vararomantismi kui kunsti autonoomiaatoluste kõrgpunkti. Mõiste on kasutusel ka kirjandusloolise periodiseerijana. – *Toim.*

¹⁰ „Need lood on kui pildid, mis on välja mõeldud kasuliku õpetuse pärast. Sest lugu ilma õpetuseta on kui tore hobu, kelle silmad ei näe” (Stender 1766).

vaid vormi- ja mängutungi (Schiller 1961: 55, 57, 67).¹¹ „Rõõmu raamat” annab juhiseid kirjanduse tegemiseks ja kasutamiseks. Teos on läbimõeldud ülesehitusega kursus, mis püüab pärisoristele talupoegadele avada uut emantsipatsioonivõimalust – esteetika valda. Teosesse kogutud luuletused kujutavad endast (elementaarset) luuleetalone. Tegemist on tõepoolest poeetikaga, mis tutvustab luulekunsti põhielemente, vastates küsimustele: mis on silp, riim, meetrum? Kuidas jutustada lugu? Kuidas kirjutada näidendit? Millist rolli täidavad lavastaja, näitlejad, lavakujundaja, suflöör, publik ning kuidas nad näidendi lavastamises osalevad? Raamat käsitleb teemasid alates teose retseptisioonist ja lõpetades teose imiteerimisega, esitades seda äärmise didaktilise osavusega Kuramaa talupojale arusaadavas vormis.

Võib öelda, et „Rõõmu raamat” tähistab uue ajastu algust lätikeelses kirjanduses. Selles, et saksa autor kirjutab läti keeles ja lätlastele, ei ole iseenesest midagi uut. Uudne on aga Elverfeldi veendumus, et läti pärisorjast talupoeg on võimeline looma kirjandust.¹²

Siin kerkib aga koloniaalkultuuride jaoks – nagu seda oli baltisaksa kultuur – põhimõtteline küsimus: mis jääb alles saksa intellektuaalse eliidi sümbolsest kapitalist, kui ülev luuleilm ei ole pärisoristele talupoegadele mitte ainult ligipääsetav, vaid kui nad ka ise luuletama hakkavad?¹³

Kohalik saksa kõrgkiht ei olnud pärisorje puudutava esteetilise argumentatsiooni mõistmiseks valmis. Elverfeldi raamat seisab üksiklasena 1800. aastate Baltimaade kirjandusmaastikul, jäädes võõrkehaks, millega ei osatud midagi peale hakata. Kui aga vaadata tollaegset Saksamaa kirjandusteooriat, tuleb ilmsiks, et „Rõõmu raamat” on lähedalt seotud Schilleri kunstiantropoloogiaga ja Schellingi transtsendentaalfilosoofiaga.

Elverfeldi teorial kunsti ja luule erakordsest mõjust ning nende tähtsusest läti talupoegade õilistamisel oli aga „Rõõmu raamatu” ilmumise ajal üks suur puudus. Nimelt ei olnud tõendeid, et seda teooriat saaks Kuramaa oludes rakendada, ning oli raske hajutada kahtlusi, et tegemist on pelgalt ideoloogilise konstruktsiooniga. Elav tõestus saabub aga kaks aastat hiljem, 1806. aastal, kui Elverfeld kuulutab ajakirjas *Wöchentliche Unterhaltungen* *Ecce poeta!*-vaimus pidulikult baltisaksa publikule, et esimene läti loodusluuletaja (*Naturdichter*) on sündinud. Seega ei pidanud üksnes Indriķis olema õnnelik, et Elverfeld hakkas tema patrooniks, vaid see oli kasulik ka Elverfeldile endale. Indriķise näol oli ta leidnud talupoegade esteetilise harimise projekti puuduva lüli, läti luuletaja. Mõistagi võib panna imeks, et esimene läti luu-

¹¹ Ü. Torpats tõlgib saksa *Trieb*'i mitte „tungiks”, vaid „ajeks”. Siinses tõlkes muudetud. – *Toim*.

¹² „On selge, et talupoeg nõudis teistsugust kohtlemist kui linnaharilane, ent samuti ei ole kahtlust selles, et pastoretkirjanduse kujuteldavat lapsemeelset lugejat tegelikkuses enamasti ei leidunud. See oli kirjandus, mida iseloomustas intellektuaalselt *alahinnatud*, primitiviseeritud adressaat” (Undusk 1999: 348; 1995: 113). Reinhard Wittmanni teoses „Lugev talupoeg” („Der lesende Landmann”) (Wittmann 1973: 161) on ära toodud Saksamaalt pärit näited selle kohta, kuidas talupojad keeldusid omaks võtmast neid tekste, mis olid kirjutatud „tundelis-naivses” stiilis. See ei pruukinud Baltikumis olla teistmoodi.

¹³ Näiteks kirjutab „Rõõmu raamatu” anonüümne retsensent: „Kas midagi seesugust võib nõuda meie talupoegadelt, isegi kui piirduda sellise töö jaoks kõige elementaarsemaga? Süžee väljamõtlemine, dramaatiline tegevus, dialoog – kas see on siis tühi-tähi? Kui nii, siis peaksime meie kuulsatele näitekirjanikele küll hüüdma: mida suurt te korda saadate, mida me teie imetleme? Kas mitte sedasama ei tee ka – lätlased?” (*Wöchentliche...* 1805, I: 211).

letaja sündis just Apriķis ehk siis Elverfeldi enda koguduses, kus „Rõõmu raamatu” autor ootas pikisilmi läti rahvusest poeedi esilekerkimist, ja mitte mõnes teises ligi 160 Kura- ja Liivimaa kihelkonnas. Alles Indriķise kui luuletaja sünd tõestas – vähemalt sel hetkel – heasoovlikele saksa kaasaegsetele, et lätlased on tõepoolest võimelised kirjandust looma ning seetõttu on võimalik ka nende esteetiline kasvatus. Seega ei ole Indriķise 14 luuletusest koosnev tagasihoidlik luulevihik lihtsalt üks raamat. Ta on ühtlasi asitõend, käegakatsutav argument diskussioonis, mida peeti inimese ehk siis antud kontekstis mittevabade Kuramaa talupoegade esteetilise kasvatus võimalikkuse üle. Kuid oleks vale arvata, et selleks oluks vaja erilist geniaalsust, tunnet ja fantaasiat, mida kaasaegsed Indriķisele Elvefeldi eeskujul omistasid.¹⁴ Asi oli milleski muus. Üks raamatu kaasaegne retsensent toob esile kaks aspekti. Esiteks kirjeldab ta Indriķise laulude üldlaadi: „Eriti rõõmustab meid neis väljenduv religioosne tunne, südameheadus, mis – nii erinevad, kui need 14 luuletust sisult ka poleks – neis kõigis kordub. Samamoodi kui mõne muusikariista iseäralik toon mis tahes meloodia puhul ikka samaks jääb.” Teiseks juhib ta tähelepanu tekstides esinevatele seotud kõne tunnustele, ehkki ta pole vaba kahtlusest, kas kõik on toimunud ausalt: „Me imetleme peale mõtterikkuse ka seda, et meie iseõppinud luuletajal on õnnestunud sedavõrd mitmekesine värsimõõt, nii heakõlaline värsistus ja ladiusad riimid; härra Elverfeldi sõna kinnitab meile, et see õnnestus lätlasel endal” (Voigt 1806: 291). Arvustuses väljendatud üllatus on ehtne. Võrdluseks olgu toodud üks märkus Jacob Lange „Lexiconist”: „... need laulukesed, millest me siin mõne ära toome, on väga lõbusad. Me ei usu aga, et nad on voolanud läti peakesest, sest lätlaste loomulikud laulud annavad tunnistust küll nende vaimukusest, kuid neil pole ei koolitatud riimi ega rütmi” (Lange 1772: vg 510). Läti poeet Indriķis seevastu ei loo „loomulikke laule”. Seega on läti kunstluule jõudmine Euroopa kirjanduse rüppe vastuolulisi mõtteid äratav sündmus. Indriķis ei ole kaugeltki läti rahvuslauliku kehastus. Ta ei jätka Herderi kiidetud algupärast rahvalaulu traditsiooni, mille vastu Balti valgustajad eesotsas Stenderiga ägedat võitlust pidasid. Samal ajal andis Gustav von Bergmann just neil aastatel eratrükis välja esimesed rahvalaulukogumikud (Erste Sammlung 1807, Zweyte Sammlung 1808), mille eripära kirjeldab üks anonüümne retsensent järgmiselt: „Ka lätlaste endi sulest on ilmunud luulet, nt pimedad *Indriķise* laulud, kuid need on liiga isikupärased, võimaldamaks teha järeldusi tema teiste vendade kohta; ja kui iga lätlane kirjutakski vaimulikke laule, siis näeksime neid inimesi ikkagi vaid pühapäevakuues.... Käesolev kogumik toob nad meile lähemale; nende laulukeste põhjal, mis on läbi ja lõhki lätlaste enda kätetöö, saame nii mõndagi teada nende kommete, tavade, arvamuste ja ettekujutuste kohta, lihtinimesed on siin nii-öelda omavahel ja selliselt on nad – nagu teab igaüks, kes neid tunneb – hoopis teistmoodi, kui siis, mil austame neid oma kohaloluga.” Ilmselt pidas sama kirjatüki autor Indriķist silmas ka järgneva tõdemusega: „*Meie* õpetame *lätlast* tajuma, otsustama ja rääkima, nagu meile meeldib” (Wöchentliche... 1807, V: 243). Sellest vaatepunktist ei ole Indriķis sugugi rahva laulik, kelle tulekut Johann Georg Hamann teoses „*Aesthetica in nuce*” (1762) ennustas.¹⁵ Ta ei

¹⁴ Selle topose toob sisse Elverfeld (1806a) ja see kordub pea kõigis kirjutistes Indriķise kohta.

¹⁵ „Minu imestus või teadmatus sellest, kust pärineb kreeka luuletaja läbiv värsimõõt, sai reisil läbi Kura- ja Liivimaa leevendust. Nimetatud piirkondades leidub paiku, kus kuu-

ole „läti Homeros”, nagu teda armastasid nimetada sakslastest patroonid ning nende järgi ka varane „läti kirjandusteadus”¹⁶, ega ka „läti Ossian”, loodusluuletaja või looduse laulik, nagu teda kirjeldab Ulrich von Schlippenbach 1809. aastal ilmunud provintsiaalalmanahhis „Wega” (Wega 1809)¹⁷. Asjatundliku retsensendi sõnul iseloomustab Indriķise laule „religioosne tunne, südameheadus” ning „vaga, rõõmus resignatsioon”, ühesõnaga nad sobiksid kiriku lauluraamatusse.¹⁸ 1809. aasta Liivimaa lauluraamatusse Indriķise luuletused tõesti ka võetakse ning Girgensohni poolt viimistletuna ei torka nad saksa kirkumeeste loomingu hulgas millegi poolest silma. Seega ei olnud kirjandusvabariigi täieõiguslikuks liikmeks saamise eelduseks eripära, nagu see ilmnevat läti rahvaluules, vaid otse vastupidi, eripärast loobumine: „Kui ta on luuletuse valmis saanud, peab ta selle täielikult meeles ning võib seda ka pikema aja pärast sõna-sõnalt korrata. Tema esimesed laulud olid kirjutatud riimideta; alles pärast seda, kui siinkirjutaja oli talle ette pannud ka riimides luuletada, tegi ta sellega algust ning sealtpeale ta enam teisiti ei luuletanud. Et tema geeniust kõikidest piiravatest köidikutest täielikult vabastada, soovisin mõnda tema varaseimatest, riimideta luuletustest kuulda; aga need rohkem kui kolm aastat tagasi kirjutatud laulud olid tal meelest pühitud” (Elverfeld 1806a: 136). Võib isegi öelda, et läti „kunstkirjandus” algab teatud mõttes ohverdusega, koloniaalse traumaga, mis edaspidi ikka ja jälle uuel kujul esile kerkib.

Käesoleva kirjutise seisukohalt ei ole sel küsimusel erilist tähtsust. Indriķise luuletused ei olnud kirjanduslikus mõttes võib-olla tõesti tähelepanuväärsemad lauluraamatutekstidest, mida nad jäljendasid. Ilmselt arvas nii ka Elverfeld, sest ta käsitleb Indriķise laule vaid põgusalt, pöörates peamiselt tähelepanu autorile (Kraština 2007). Ka kaasaegsete sakslaste silmis ei kujutanud need tagasihoidlikku vihikusse koondatud tekstid endast mingit kirjandussündmust. Seevastu oli tähelepanuväärne lätlasest luuletaja esilekerkimine, sest ta esindas rahvust, kelle Liivimaa valgustajad olid vaid mõni aasta varem taasavastanud. See sündmus on mitmes mõttes märgiline. Ta on ühelt poolt kirjanduslik fakt, kuid samal ajal, ja võib-olla eelkõige, tuleb seda vaadata osana pärisorjusevastasest diskussioonist, mille vallandas 1796. aastal Garlieb Helwig Merkeli kempluskiri „Lätlased”. Juba Elverfeldi „Rõõmu raamat” paigutub sellesse diskurssi. Indriķise luuletaminegi polnud algusest peale süütu kunstiharrastus. See oli tõestus, mis seadis kahtluse alla vana korra kaitsjate peamise avalikult välja toodud argumenti, nimelt selle, et läti talupoeg ei ole intellektuaalselt ega moraalselt küps olema vaba. Pärast Indriķise esilekerkimist saab aga väita: kes on võimeline luuletama, pealegi kohaliku saksa eliidi ehk vaimulikkonnaga samal tasemel,¹⁹ sel pole vähem vaimu ega geniaalsust. Viimased pole aga saksa klassitsismi, transtsendentaalse kunstifilosoofia ja romantismi universaalpoeesia kontseptsiooni valgu-

leb läti või mittedaksa rahvast iga töö juures laulmas, kuid seda vaid üksikutest helidest koosneva kadentsina, mis sarnaneb vägagi meetrumile. Kui nende seast peaks võrsuma luuletaja, siis oleks igati loomulik, et kõik tema värsid järgiksid seda nende häältele omast mõõtu” (Hamann 1950: 215).

¹⁶ Väljendi „läti Homeros” tähenduse kohta läti kultuuriloos vt Bule 2002.

¹⁷ Indriķise tekstid Schlippenbachi tõlkes lk 136–141, tema pilt lk 136.

¹⁸ „Kui ta ometi leiaks omale kohakese trükis olevas läti lauluraamatus! Küll see vast rõõmustaks luuletajat ja tema rahvast ja tooks ka raamatule nii mõnegi ostja juurde” (Voigt: 1806: 292). Voigt peab silmas 1806. aastal Miitavis ilmunud Kuramaa lauluraamatut.

¹⁹ Elverfeld seab Indriķist oma pastorist kolleegidele isegi eeskujuks: „Sooviksin, et iga meie maa jutlustaja teeks seda nõnda hästi” (Elverfeld 1808: 484).

ses sugugi juhuslikud omadused, vaid inimloomuse olemuslikud jõud. Kellel on need jumalikud anded ja see taevalik säde, see on võimeline elama iseseisvalt ilma eestkostjata. Siin tuleb taas mängu Schiller, kes arutleb teoses „Inimese esteetilisest kasvatuses” sotsiaalse korra ja iseloomu kujunemise keeruka vahekorra üle: „Aga kas ei ole siin tegemist nõiarõngiga? Teoreetiline kultuur peab kaasa tooma praktilise kultuuri ja ometi peab praktiline olema teoreetilise tingimuseks? Kogu parandustöö poliitika alal peab lähtuma karakteri õilistamisest – ent kuidas saab karakter barbaarse riigikorra mõjutuste all õilistuda? Järelkult tuleb otsida selleks otstarbeks vahend, mida riik ei anna, ja avada selleks allikad, mis jäävad kogu poliitilise rikutuse juures puhtaks ja selgeks. [...] Selleks vahendiks on kaunis kunst, need allikad aga avanevad ta surematuis ideaalides” (Schiller 1961: 40). Ilmse väljakutse vana korra kaitsjate argumentidele lätlaste ja eestlaste kultuurilisest ebaküpsusest esitab ka Indriķise tituleerimine „läti Homerooseks” ja „läti Ossianiks”. Kas saab kujutleda neid kaht ajastu kultuurisümbolit – just sellises rollis esinevad nad näiteks „Noore Wertheri kannatustes” – pärisorjadest talupoegadena?

Nimetatud seos, mida kirjanduslugu on seni küll pigem hängustanud kui valgustanud, oli kaasaja kontekstis täiesti ilmne. „Rõõmu raamatu” ja pimedada Indriķise luuleande avastamine seostub otseselt isikliku ja poliitilise emantsipatsiooni ideedega, mida väljendasid Schellingi transtsendentaalfilosoofia ja Schilleri esteetika. Tuleb vaid pöörata tähelepanu isikutele, kes peale Elverfeldi pimedat Indriķist kiitsid, levitades teadet läti „rahvuspoedi” sünnist. Nendeks oli kolm väga eripalgelist literaati: luuletajana kuulsust kogunud Kuramaa vabahärra Ulrich von Schlippenbach (1774–1826), Miitavis tegutsev jurist ja publitsist Friedrich Bernhard Albers (1773?–1825) ja Liivimaalt pärit Garlieb Merkel (1769–1850), kes sel ajal tegutses ajakirja väljaandja ja toimetajana Berliinis. Nende tegevused ristusid mitmel moel. Albersi sulest ilmus aastatel 1803–1810 Merkeli toimetatud ajakirjas *Freimüthige* – omal ajal oli see Saksamaa loetavaim ajakiri – ligi 150 Läänemereprovintside elu kajastavat kirjutist. 1806. aasta märtsis teatab Albers seal esmakordselt „läti loodusluuletajast” (Albers 1806). Elverfeld oli ajakirjas *Wöchentliche Unterhaltungen* Indriķist esimest korda maininud vaevalt neli nädalat varem. Albersi artiklile on lisatud ka Indriķise luuletuse „Talv” tõlge Schlippenbachilt. 1806. aasta septembrist hakkavad ajakirjas *Freimüthige* ilmuma katkendid Schlippenbachi reisirakast, mis avaldatakse hiljem pealkirja all „Maalilised matkad mööda Kuramaad”. Esimesena ilmub ajakirjas katkend „Apriķi, loodusluuletaja Indriķis” (Schlippenbach 1806a). 1809. aastal avaldab Schlippenbach kaks enda tõlgitud Indriķise luuletust kogumikus „Wega”, kaks aastat varem ilmunud „Talve” kõrval ka Indriķise praegugi tuntuima luuletuse, laulu „Selle haletsusväärsest olukorrast, kes on ilma jäetud silmalvalgusest” (Wega 1809: 138–141).

Vabahärra ja Piltene maanõunik Ulrich von Schlippenbach – tollal Läänemereprovintside kõige hinnatum luuletaja (Grundriß.... 1928: 66) ja ehk tõesti mees, kes „kujutab endast Kuramaa toonase vaimuelu tippu” (Brunnow 1913: 56) – kindlustab nende luuletuste avaldamisega läti pärisorisele külärätsepale lõplikult koha Kuramaa parnassil. Schlippenbach korraldab esitluse lausa plakatliku selgusega: kogumiku ainus luuletajaportree kujutab Indriķist, „armsat lauluvenda”,²⁰ nagu Schlippenbach teda hiljem nimetab. See-

²⁰ Nii nimetab Schlippenbach Indriķist kirjakaavandis, mis asub Läti Rahvusraamatu-

juures ei usu ta ise läti keele ja kirjanduse tulevikku ning pole ka sugugi mingi vaimustatud letofiil, nagu läti kirjandusajalugu teda kirjeldab.²¹ „Wega” kujutab endast, nagu seda soovis tema väljaandja, kes „suhtus Schillerisse vaimustatud imetlusega” (Diederichs 1890: 523), ei vähemat ega rohkemat kui Schilleri teose „Inimese esteetilisest kasvatuses” lõpus kirjeldatud visiooni esteetikariigist, kus teostub võrdsuseideaal, langevad pärisorjuse ahelad ja igaüks on „vaba kodanik, kellel on võrdsed õigused kõige õilsamatega” (Schiller 1961: 141). 1809. aasta Kuramaa tingimustes Schlippenbachi loodud esteetilisest riigis, „Wegas”, kohtuvad läti pärisorjast külarätsep ja saksa vabahärra ning maailmamees (kellel oli ka pärisorjadest talupoegi). „Wegas” tõstatatakse taas ausse luule kui maailma ja rahvaste and (Goethe 1959: 408) ning ta „saab lõpuks jälle selleks, mis ta oli alguses – inimkonna õpetajaks” (Schelling 1998: 97).

Albers, Merkel ja Schlippenbach ei ole tegevad üksnes Baltimaade kirjanduselusel. Nad osalevad aktiivselt pärisorjusevastases võitluses. Samas vaikivad teatmeteosed selle tööga Schlippenbachi puhul täiesti maha; ka Albersi kohta ei olnud see veel hiljuti üldteada (Taterka 1997). Oma publitsistlikus tegevuses astus Albers igal võimalusel välja pärisorjuse kaotamise eest. Albersi enda toimetatud ajakirjas Nordischer Almanach ilmunud jutustuste „Kurjategija seisuslikult uhkusest” ja „Jöhker mõisahärra” tõttu sattus ta pahuksisse Liivimaa rüütelkonna ning Liivimaa ja Kuramaa kubermanguvalitsustega (Taterka 1997: 358–360). Ka Merkeli ajakirjas Freimüthige trükitud artiklites pöörab Albers peamiselt tähelepanu just Kuramaa ja Liivimaa pärisoriste talupoegade olukorrale. Ta kasutab seejuures nagu Elverfeldki esteetilist kõrvalteed, valmistades pärisorjuse kaotamist nõudvaid kultuurilisi argumente ette põhjalike artiklitega „Kirjanduse olukorrast Kuramaal”, „Lätlaste kirjandusest” ja „Lätlaste kultuur Kuramaal” (Albers 1803; 1804; 1805). Albersi pärisorjusevastane tegevus saavutab haripunkti 1806. aastal peetud ägedas vaidluses Kuldiga rahvaalgustajast praosti Friedrich Wilhelm Kadega, kui ta arvustab ajakirjas Freimüthige halvaks panuga viimase kirjutist „Läti tööstuskool” (Taterka 1997: 363–371). Just selle diskussiooni käigus ilmuvad Balti provintside pärisorjusevastasesse diskursi esimest korda esteetilised argumendid. Ja ometi jäid need argumendid enne Elverfeldi „Teadet publikule” paratamatult teoreetiliseks, nagu nad olid olnud ka Elverfeldi

kogu Schlippenbachi pärandis, käsikirjade ja rariteetide alajaotuses, Rx/1008/6/12, Correspondance 1790–1820, l. 221r.

²¹ 1820. aastal, s.o pärast pärisorjuse kaotamist, on Schlippenbach kahtleval seisukohal, kas on mõttekas „luua uut klassikalise väärtusega kirjandust rahva jaoks, kelle hulka kuulub vaid 600 000 inimest, samal ajal kui selle rahva sees, lausa selle südamikus on valitsevaks, otsustavalt valitsevaks ka saksa kombed, keel, seadused, kirjandus; ning kui võib üks tuhande vastu kihla vedada, et iial ei hakka kõrgeim apellatsioonikohus koostama akte läti keeles ega läti ametivõimud kirjutama lätikeelseid määrusi, ja kus niisii vähemalt keel jääb orjatariks, kui ka seda kõnelev mees vabaks saab ja jääb. [...] Lisan neile ketserlikele mõtetele veel seda, et näen meeleldi kõigi rahvaste klassikalisi kirjandusi hauda varisemas, välja arvatud üht, mille keel on täielikult väljakujunenud ning mis jääks ainsa ja üldise maailmakeelena püsima. [...] Eks kujutage endale siis ette, et ka seesugune nurgatagune keel, nagu meie läti keel, tahab teiste sekka astuda, otsekui oleks tal see õigus, otsekui oleks tal kreeklaste kombel heksameeter ja puha, mida volilt kasutada. Ei, lätlane saagu sakslaseks, nagu ta peab kõigepealt saama vabaks meheks, ja siis paneme läti kirjanduse näitamiseks välja Riia toomkirikusse, kus ammustel aegadel heitsid rüütlid ült mõõgad ja mantlid ja hakkasid lätlaste pärisärradeks. Seal puhaku ka need vana aja mälestised rariteetidena teineteise kõrval” (Brunnow 1913: 126).

„Rõõmu raamatu” kontekstis kaks aastat varem. Ainsa tõendina lätlaste „kõrgemast kultuurist” toob Albers esile saksa soost autorite lätikeelseid kirjutusi, ehkki pole selge, kas nad ka tõepoolest läti lugejate kätte sattusid, milles Kade küllap põhjusega kahtleb.²² Seega jäi Albers Kadele veenva tõendi võlgu ning ei nõua erilist pingutust, et mõista, millise vaimustusega võttis ta vaid mõni nädal hiljem vastu teate Indriķise avastamisest ning millise entusiasmi esitles ta Indriķist Schlippenbachi tõlkes laiale saksa lugejaskonnale.

Vabahärra von Schlippenbach kuulub talupoegade küsimuses Merkeli ja Albersiga ühte leeri. Baltikumi tähtsaim teatmeteos ei maini seda aga sõnagagi, nagu jääb ka tähelepanuta tema tegevus Indriķise tutvustamisel (*Allgemeines* 1832, IV: 82–86). Oma Miitavis tegutsevale kirjastajale kirjutab ta endast aga järgmist: „Pärisorjuse kaotamise ajalugu ei saa ma teatavatel põhjustel veel kirjutada, peamiseks põhjuseks on kas või see, et ma ei ole seda võrd tagasihoidlik, et vaikida maha enda nii otsustava tähtsusega osa selles küsimuses, ja ometi ei ole ma vaba seda ka päris detailset kirjeldama. Seevastu sooviksin, et minu hauakivile ei kirjutataks kord muud, kui et aitasin oluliselt kaasa pärisorjuse kaotamisele oma isamaal. See on sama hea, kui ma oleksin võitnud palju lahinguid.”²³ Ja tõesti tegutses Schlippenbach väsimatult pärisorjuse kaotamise nimel, olgugi et peamiselt varjatud kujul. Seda mitmesugustes rollides: esiteks noore mässajana 1803. aastal toimunud Piltene maapäeval, kus ta esines oma seisusekaaslaste ees kõnega „Pärisorjuse piiramisest Kuramaal”,²⁴ hiljem kindralkuberner Marquis Filippo Paulucci nõuandjana rüütelkondadega peetavatel keerulistel läbirääkimistel ning viimaks Kuramaa pärisorjuse reguleerimise komisjonis, mille liikmeks tsaar Aleksander I ta oli nimetanud.²⁵ Ka 1806. aastal kirjutatud luuletust „Läti fantaasia” – „Vaba rahvas oli võidetud, / rahvas, kes on väärt oma vabadust.”²⁶ –, mis ilmus Merkeli ajakirjas *Freimüthige* vaid kaks nädalat pärast Albersi kirjutist, tuleb mõista kui värsivormilist üleskutset pärisorjuse kaotamiseks (Schlippenbach 1806b). Hiljem andis Schlippenbach Merkeli käsutusse dokumente, mida viimane sai kasutada „Vabade lätlaste ja eestlaste” (1820) kirjutamisel, jäädes rahule sellega, kuidas Merkel tema tegevust kujutas.²⁷

²² 1825. aastal tahtis üks Põhja-Liivimaa pastor teada, millised lätlastele kirjutatud raamatud on tegelikult rahva seas liikvel ja kui palju neid on. Ta leidis oma kihelkonnas, kus oli 6027 lätlasest koguduse liiget, peale piibli, lauluraamatu, katekismuse ja jutluseraamatu vaid üheksa ilmalikku raamatut (mitte 9 nimetust, vaid ühikut), mis olid kõik Stenderi kirjutatud (*Über den Büchervorrath....* 1829).

²³ Schlippenbachi pärand, käsikirjaline mustand (ilmselt aastast 1820), l. 162r. Samamoodi on Schlippenbach end väljendanud ka kirjas oma kauaaegsele kirjapartnerile ja Eestimaa seisusevennale August von Kotzebuele (*Brunnow* 1913: 121).

²⁴ Esmakordselt ilmus see Merkeli teoses „Die freien Letten und Esthen” (Merkel 1820: 260). Schlippenbach ise meenutab 5./17. augustiga 1820 dateeritud kirjas Hamburgi kirjastajale Perthesile veel üht esinemist 1809. aasta maapäeval (*Brunnow* 1913: 119).

²⁵ „Ma ei tea enda jaoks midagi austusväärsemat kui seda, et ka mina kuulusin keisri poolt ametisse nimetatud komissaride hulka, kelle ülesandeks oli teha selle kohta ettepanekuid. [...] Esimese vabadele lätlastele mõeldud seaduseraamatu meie monarhi poolt ametisse nimetatud esimeses komisjonis kirjutasin toimetajana kokku mina, ma ei vaheataks seda ühegi kauni kangelaslaulu vastu, mille oleksin võinud luua.” Dateerimata kiri Hamburgi kirjastajale Perthesile (*Brunnow* 1913: 121).

²⁶ Tervet luuletust kandev arusaam Läti varasemast ajaloost, aga ka lätlaste eluolust XIX sajandi alguses lähtub olulisel määral Merkeli kirjeldustest.

²⁷ „Te ilmselt juba teate Merkeli raamatut vabadest lätlastest; see ei ole eriti põhjalik ning uuem ajalugu on pigem visandatud kui lahti kirjutatud, kuid tunnistan, et seda, mis seal minust kirjas, lugesin hea meelega, sest ma pole millelegi oma elus nii palju lootusi

Lõpetuseks tuleb selle Indriķist toetava kolmiku taustal tähele panna üht võrreldamatult kaalukamat „talupojaorjuse” (Johann Gottfried Seume) vastast, kavalat kindralkubeneri Filippo Pauluccit, kes hoolimata kuulumisest kolme suurde rüütelkonda aitas olulisel määral kaasa Läänemereprovintside pärisorjuse kaotamisele.²⁸ 1820. aastal pühendab Indriķis talle Schlippenbachi ärgitusel – Elverfeld suri aasta varem – trohheilise ülistusluuletuse, millele Schlippenbach lisab lühendatud tõlke. Pealtnäha on luuletus kirjutatud Paulucci ametijuubeli puhuks, tegelikult väljendab see aga tänu Pauluccile pärisorjusevastase tegevuse eest: „Zwar war es kein hartes Joch, / Das wir sonst getragen; / Aber süß ist Freiheit doch, / Das wird Jeder sagen. / Unsern edlen Herren Dank, / Die uns mild geleitet, / Töne, wie der Glocke Klang, / Werde laut verbreitet”²⁹ (Indriķis 1820). Paulucci vastab sellele žestile peagi, saates Indriķisele Schlippenbachi vahendusel aukirja ja spetsiaalselt tema jaoks valmistatud hõbepeekri. Nende kingituste tähendust aitavad avada Schlippenbachi lisatud kirjad. Indriķisele saadetud kirjas seisab: „Heledalt helgib laul, mis tuleb puhtast ja rõõmsast südamest, heledalt ka *uus aeg, millele Teie rahvas vastu astub*, olgu see puhtast helkivast hõbedast kingitus austuseks mõlemale ning jäägu mälestuseks Teile ja Teie lastelastele.” Ning samas vaimus annab Schlippenbach Pauluccile teada peekri saatmisest: „...juba mõne päeva pärast tühjendab ta selle kõrge käskija terviseks, *kellele kogu tema rahvas võlgneb hõbedaselt helkiva uue ajastu.*”³⁰

Saksa keelest tõlkinud NELE MEIKAR

Arhiivimaterjalid

Ulrich von Schlippenbachi pärand Läti Rahvusraamatukogu käsikirjade ja rariitide osakonnas.

Kirjandus

- Albers, Friedrich Bernhard 1803. Über den Litteratur-Zustand in Kurland. – Der Freimüthige I, nr 175, lk 679a–698b; nr 176, lk 702; nr 177, lk 706b–707a.
- Albers, Friedrich Bernhard 1804. Über die Litteratur der Letten – oder vielmehr bei den Letten. – Der Freimüthige II; nr 201, lk 281a–282b; nr 202, lk 285b–287a, nr 203, lk 289a–290b.
- Albers, Friedrich Bernhard 1805. Kultur der Letten – in Kurland. – Der Freimüthige III, nr 252, lk 590b–591b; nr 254, lk 598a–599b.
- Albers, Friedrich Bernhard 1806. Der Lettische Naturdichter. – Der Freimüthige IV, nr 63, lk 250b–251b.
- Allgemeines = Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen

pannud kui sellele..., et rääkisin nondele ideedele veel ebasoodsal ajal lätlaste vabadusest, ning et hiljem selleks nii mõndagi olulist tegin” (Schlippenbachi pärand, l. 225r.).

²⁸ Paulucci kohta vt Lo Re 2006.

²⁹ „See polnud küll raske ike, / mis meil kanda tuli; / aga vabadus on siiski magus, / Seda ütleb igauks. / Tänuks meie õilsatele isandatele, / kes meid leebelt juhatanud, / helid nagu kellakõla / kostku valjult kaugele.”

³⁰ Schlippenbachi pärand, l. 221r; l. 222r; autori esiletõst.

- Livland, Esthland und Kurland 1827–1832. Toim J. F. von Recke, K. E. Napier-sky. Kd I–IV. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.
- Bērziņš L[udvigs] 1930. Das lettische Schrifttum in fremder Pflege. – Die Letten. Aufsätze über Geschichte, Sprache und Kultur der alten Letten. Toim Fr. Adamovičs. Riga: Verlag der Aktien-Gesellschaft Walters & Rapa, lk 358–382.
- Brunnow, Th. von 1913. Aus dem Briefwechsel des Freiherrn Ulrich von Schlippenbach. – Baltische Monatsschrift, kd 75, lk 55–68, 115–127.
- Bule, Dace 2002. The Latvian Homer. Pumpurs or Barons? – The Kalevala and the World's Traditional Epics. Toim L. Honko. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 476–481.
- Diederichs, Hugo 1890. Ulrich Freiherr von Schlippenbach. – Allgemeine Deutsche Biographie, kd 31. Leipzig: Duncker & Humblot, lk 522–525.
- Elverfeld, Karl Gotthard 1793. Philosophische Abhandlungen, Reflexionen und Remarken jedem denkenden Kopfe lesbar. Libau: I. D. Friedrich.
- [Elverfeld, Karl Gotthard 1804a] Elberwelts, Kahrlis Gattarts 1804. Lihgsmibas Grahmata. Jelgawā: Steffenhagen un dehls.
- [Elverfeld, Karl Gotthard 1804b]. Anzeige einer neuen lettischen Schrift Lihgsmibas Grahmata genannt, die auf Subscription herausgegeben werden soll. Mitau: Steffenhagen und Sohn.
- Elverfeld, Karl Gotthard 1806a. Nachricht an das Publikum, über einen blinden lettischen Dichter. – Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Rußland. Toim J. R. Recke. Kd III, nr 9, lk 133–141.
- [Elverfeld, Karl Gotthard 1806b]. Neredsigs dseesmu-darritais. Wezza un jauna Laika-Grahmata us to 1807 tu Gaddu. Jelgawā: J. W. Steffenhagen.
- [Elverfeld, Karl Gotthard 1806c] Elberwelts K. G. Še Jums, mīļi Latvieši. Ta neredsiga Indriķa Dseemas. Jelgawā: Steffenhagen un dehls.
- Elverfeld, Karl Gotthard 1806d. Über die Benennung einer Nichtsphilosophie, mit welcher das neueste System der Philosophie von einigen belegt wird. – Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Rußland. Toim J. R. Recke. Kd IV, nr 50, lk 381–386; nr 52, lk 405–412.
- [Elverfeld, Karl Gotthard 1807a] [arvustus Kuramaa lauluraamatule:] Jauna un pilnīga Latweeschu Dseesmu-Grahmata... Mitau, bey J. Fr. Steffenhagen und Sohn 1806. – Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Rußland. Toim J. R. Recke. Kd V, nr 8, lk 113–124; nr 9, lk 129–140.
- [Elverfeld, Karl Gotthard] 1807b. Bemerkungen über die Recension des neuen lettischen Gesangbuches in Nr. 8 und 9 der Wöchentlichen Unterhaltungen. – Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Rußland. Toim J. R. Recke. Kd V, nr 21, lk 329–336.
- Elverfeld, Karl Gotthard 1808. Wieder etwas vom blinden Dichter Indrik. – Neue Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Rußland. Kd IV, nr 51, lk 480–485.
- Elverfeld, Karl Johann Friedrich 1820. Vorbericht, enthaltend eine kurze Lebensbeschreibung des Verstorbenen. – Feyer des Andenkens von Karl Gotthard Elverfeld, weiland Probst der Grobinschen Diöcese und Assessor des Kurländischen Konsistorii, wie auch Pastor zu Appricken und Sallenen. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, lk 3–20.
- Erste Sammlung lettischer Sinngedichte 1807. Toim G. von Bergmann. [Ruien: Bergmann].

- Goethe, Johann Wolfgang 1959. Dichtung und Wahrheit. – J. W. Goethe, Werke. Hamburger Ausgabe. Koost E. Trunz. Kd IX. Hamburg: Wegner.
- Grundriß einer Geschichte der baltischen Dichtung 1928. Toim A. Behrsing. Leipzig: L. Fernau.
- Hamann, Johann Georg 1950. Aesthetica in nuce. – J. G. Hamann, Sämtliche Werke. Koost J. Nadler. Kd II. Wien: Herder–Thomas-Morus-Presse, lk 195–218.
- Heine, Heinrich 1985. Die romantische Schule. Leipzig: Reclam.
- [Indriķis, Neredzīgais 1820]. Seiner Erlaucht, dem Herrn Generalgouverneur, Marquis Paulucci, am Tage Dessen hoher Amtsfeyer. Lied des blinden lettischen Naturdichters Indriķ aus Appriķen, im Ausdruck der Gefühle seines Volks gesungen, und übersetzt vom Freyherrn von Schlippenbach. Mitau: Steffenhagen und Sohn.
- Krastīņa, Elina 2007. Wie die Letten zur Literatur kamen. Über Karl Gotthard Elverfelds „Buch der Freude“ (1804) als Programmschrift zur ästhetischen Erziehung der lettischen Bauernschaft. – Die Fremde. Toim K. Röttgers, M. Schmitz-Emans. Essen: Die Blaue Eule, lk 140–158.
- Langē, Jacob 1772. Vollständiges deutschlettisches und lettischdeutsches Lexicon, nach den Hauptdialecten in Lief- und Curland. 1. Teil. Schloss Ober-Pahlen. Mitau: J. F. Steffenhagen.
- Literärischer Begleiter des Provinzialblattes [für Kur-, Liv- und Esthland] 1830, nr 21, 22. X.
- Lo Re, Maurizio 2006. Filippo Paulucci. L'italiano che governò a Riga. Livorno: Books&Company.
- Merkel, Garlieb Helwig 1820. Die freien Letten und Esthen. Eine Erinnerung zu dem am 6ten Januar 1820 in Riga gefeierten Freiheitsfeste. Riga: C. J. G. Hartmann.
- Peterson, Otto P. 1934. Schiller in Rußland. Kd I: 1785–1805. (Schriften der Deutschen Akademie 19.) New York: Bruderhausen.
- Salu, Herbert 1968. Seid umschlungen, Millionen! Die frühesten Übersetzungen von Schillers Liedern und Balladen in Skandinavien und im Baltikum. Stockholm: Vaba Eesti.
- Salu, Herbert 1970. Esimesed eestikeelseid tõlked Schilleri oodist „Laul rõõmu- le“. – H. Salu, Kauged rannad ja oma saar. Esseid eesti kirjandusest. Stockholm: Eesti Raamat, lk 242–302.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1979. System des transzendentalen Idealismus. Leipzig: Reclam.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1998. Das älteste Systemprogramm. – F. W. J. Schelling, Texte zur Philosophie der Kunst. Toim W. Beierwaltes. Stuttgart: Reclam, lk 96–98.
- Schiller, Friedrich 1961. Esseesid. Inimese esteetilise kasvatusest. Sari kirju. Tlk Ü. Torpats. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Schlippenbach, Ulrich von 1806a. Appriķen, der Naturdichter Ind'riķ. – Der Freimüthige IV, nr 188, lk 233b–235b; nr 190, lk 241b–243b.
- Schlippenbach, Ulrich von 1806b. Lettische Phantasie. – Der Freimüthige IV, nr 74, lk 295a–b.
- Stender, Gotthard Friedrich 1766. Jaukas Pasakkas in Stahsti, teem Latweescheem par gudru Mahzibu sarakstiti. Mitau: Steffenhagen.
- Šiško, Silvija, Apīnis, Aleksejs 1999. Seniespiedumi latviešu valodā. 1525–1855. Kopkatalogs. Rīga, lk 251.

- Zweyte Sammlung lettischer Sinn-oder Stegreifgedichte 1808. Toim G. von Bergmann. [Ruien: Bergmann.]
- Taterka, Thomas 1997. „Für den Geist ist gar nicht gesorgt.“ Als Literat in Mitau: Friedrich Bernhard Albers. – Johann Gottfried Herder und die deutschsprachige Literatur seiner Zeit in der baltischen Region. Beiträge der I. Rigaer Fachtagung zur deutschsprachigen Literatur im Baltikum, 14.–17. September 1994. Toim C. Altmayer, A. Gūtmanis. Riga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, lk 336–381.
- Undusk, Jaan 1995. Adressaat ja keel baltisaksa kirjaruumis. – Uurimusi keelest, kirjandusest ja kultuurist. (Eesti Humanitaarinstituudi toimetised / Acta collegii humaniorum estoniensis 2.) Toim M. Lotman, T. Viik. Tallinn, lk 112–125.
- Undusk, Jaan 1999. Adressat und Sprache im deutschbaltischen Literaturraum. – Balten-Slaven-Deutsche: Aspekte und Perspektiven kultureller Kontakte. Festschrift für Friedrich Scholz zum 70. Geburtstag. Toim U. Obst, G. Ressel. (Veröffentlichungen des Slavisch-Baltischen Seminars der Universität Münster, 1.) Münster–Hamburg–London: LIT Verlag, lk 347–361.
- Wega 1809 = Poetisches Taschenbuch für den Norden 1809. Toim U. von Schlippenbach. Mitau: Steffenhagen und Sohn.
- Wittmann, Reinhard 1973. Der lesende Landmann. Zur Rezeption aufklärerischer Bemühungen durch die bäuerliche Bevölkerung im 18. Jahrhundert. – Der Bauer Mittel- und Osteuropas im sozio-ökonomischen Wandel des 18. und 19. Jahrhunderts. Beiträge zu seiner Lage und deren Widerspiegelung in der zeitgenössischen Publizistik und Literatur. Toim D. Berindei. Köln–Wien: Böhlau, lk 142–196.
- Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Rußland. Toim J. R. Recke. 1805–1807, kd I–VI. Mitau: J. F. Steffenhagen u. Sohn.
- Voigt, [Johann Friedrich] 1806. Ta neredsigna Indriķa Dseemas. Mitau bey Steffenhagen und Sohn. Ohne Vorbericht und Pränumerantenverzeichniß, 40 S. – Wöchentliche Unterhaltungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Rußland. Toim J. R. Recke. 1805–1807. Kd II, nr 45, lk 289–293.
- Über den Büchervorrath bei den Letten, insbesondere in Livland. – Provinzialblatt für Kur-, Liv- und Esthland, 1829, nr 11, vg 42a–43b; nr 12, vg 46b–47b.

Der lettische Bauer betritt das literarische Feld Von der Begründung einer lettischen Nationalliteratur aus dem Geist der Kunstperiode

Stichworte: Interkulturalität in der Literatur, post colonial studies, baltisch-deutsche Literaturbeziehungen, lettische Literatur, Romantik, Volksaufklärung

Die Studie widmet sich einem der Quellpunkte der lettischen Nationalliteratur. Sie geht dem unverhofften Hervortreten des „Blinden Indrik“ (Neredzīgais Indriķis) nach, des ersten bekannteren lettischen Dichters und zugleich des ersten Letten, unter dessen Namen ein Buch erschien. Dabei gilt die Aufmerksamkeit freilich weder Indrik selbst noch seinen 1806 gesammelt erscheinenden Dichtungen. Im Zentrum der Untersuchung steht vielmehr die Frage, welche Veränderungen auf dem baltischen literarischen Feld um 1800 das unvermutete Hervortreten eines 'undeutschen' Dichters möglich machten, es vielleicht sogar erzwingen.

Dabei ergibt sich, dass das Erscheinen und die Wirkung Indriks im Schnittpunkt mehrerer sich verschiebender Feldlinien liegt. Dazu zählt vor allem der isoliert bleibende Versuch von Indriks Förderer Karl Gotthard Elverfeld, unter den wenig ermutigenden Verhältnissen der Ostseeprovinzen und inmitten einer vom Rationalismus geprägten Umgebung das auf eine 'verhältnismäßige' Aufklärung des Landvolkes abstellende Bildungsprogramm der baltischen Volksaufklärung fahrenzulassen. Stattdessen wagt Elverfeld unter den leibeigenen kurländischen Bauern einen Versuch mit dem Programm einer ästhetischen Bildung, wie es die avancierten Kunstlehren der deutschen Klassik (Schiller) und der romantischen Transzendentalphilosophie (Schelling) entworfen hatten. Dazu zählt aber auch das Erstarren und Platzgreifen des unter den baltischen Deutschen geführten publizistischen und literarischen Diskurses über die Aufhebung der Leibeigenschaft, in dem das Hervortreten des 'lettischen Naturdichters' zu einem wichtigen Argument erhoben wurde, zu einem Beweisstück für die geistige und moralische Reife und damit auch für die Freiheitsfähigkeit der 'undeutschen' Bauern.

Thomas Taterka (geb. 1963), Dr. phil., Professor für deutsche Literatur an der Universität Lettlands, Direktor des Baltischen Germanistischen Zentrums, ständiger Honorarprofessor für deutsche Literatur und für Kulturwissenschaft an der Universität Tampere, taterka@lycos.de